

SƏNƏTŞÜNASLIQ VƏ MEMARLIQ

UOT:738.

BƏDİİ METALIŞLƏMƏ XALQ SƏNƏTİMİZİN BİR NÖVÜ KİMİ**Professor Məmmədov Şaiq Murtuzəli oğlu****Gəncə Dövlət Universiteti****Sahiqm978@gmail.com**

Xülasə: *Məqalədə Azərbaycan xalq sənəti haqqında qısa məlumat verilərək onun bədii metalışləmə kimi geniş inkişaf etmiş növündən bəhs edilir. Bədii metalışləmənin tarixin müxtəlif dövrlərində qarşılaşdığı problemlər və müasir müstəqilliyimiz dövründə əldə olunan nailiyyətlər şərh olunur. Bu sahədə fəaliyyət göstərən sənətkarlarımızdan və dövlətimizin bədii metalışləməyə qayğısından bəhs olunur.*

Açar sözlər: xalq, incəsənət, silah, gümüş, peşə

Ключевые слова: Народ, искусство, оружие, серебро, профессия

Keywords: people, art, weapon, silver, profession

İnsanlar hələ öz inkişaflarının ilk mərhələlərindən yaşadıkları mühitə, istifadə etdikləri alətlərə gözəllik verməyə çalışmışlar. O dövrdən qalmış əşyaların təsvirləri və bu təsvirlərin məzmunu göstərir ki, ibtidai insanların həyatında bəzək işləri müəyyən estetik mahiyyətə malik olmaqla yanaşı həm də bu əşyalar praktiki əhəmiyyət daşımışlar. Gözəllik nümunəsi kimi isə bu əşyalar üzərindəki bəzəklərdən sonralar istifadə edilmişdir ki, beləliklə də tədricən bədii metalışləmənin də daxil olduğu xalq sənətimizin təməli qoyularaq zaman - zaman inkişaf etməyə və müxtəlif növləri yaranmağa başlamışdır.

Azərbaycan təsviri sənətinin bünövrəsini təşkil edən xalq sənəti - xalqın əməyi sayəsində yaranıb onun həyatını təmin edən və özündə xalqın bədii zövqünü əks etdirən təsviri və tətbiqi sənətə deyilir. Xalq sənəti milli çərçivə daxilində yaranıb, xalqın maddi mədəniyyətini təşkil edir.

Azərbaycan mədəniyyəti tarixində xalq sənəti ən mühüm yerlərdən birini tutur. Bu sənətin bir çox növlərinin nümunələrinin dünya şöhrəti vardır; buna görə də müxtəlif ölkələrin muzeylərində bu sənət nümunələrinin layiqli yer tutması təsadüfi deyildir. Bu qəbildən olan metalışləmə sənəti nümunələrimiz də həmişə geniş xalq kütlələrinin həyatına nüfuz etmiş, onların məişətini zənginləşdirmişdir.

İnsanların bəzəyərək istifadə etdikləri əşyalar içərisində metaldan düzəldilmiş məmulatlar əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Əcdadlarımızın yaratdıqları xalq sənəti nümunələri içərisində metal işləri bizə öz möhkəmliyi və davamlılığı sayəsində daha çox və daha maraqlı məlumatlar verir.

Azərbaycanda metal istehsalı və onunla əlaqədar olaraq metaldan hazırlanmış ev avadanlıqlarının, bəzək əşyalarının tarixi çox qədim dövrlərdən başlayır. Arxeoloji qazıntılar zamanı əldə edilən tapıntılar göstərir ki, hələ eramızdan çox - çox əvvəl Azərbaycanda zəngin metal yataqları olmuş və burada yüksək səviyyədə gözəl formalı ev avadanlıqları, bəzək əşyaları və silahlar hazırlanmışdır.

Ölümüzə olan dəlillər əsasında cəsarətlə deyə bilərik ki, bütün Qafqaz, o cümlədən, Azərbaycan metalın yaranmasının ilk vətənlərindəndir.

Hal - hazırda ölkəmizdə və eləcə də xarici ölkələrdə müxtəlif vaxtlarda Azərbaycanda metaldan düzəldilmiş bir çox bədii sənət nümunələrini şəxsi kolleksiyalarda və muzeylərdə görmək mümkündür. Bu eksponatlar vaxtilə Azərbaycanda bədii sənətkarlığın nə qədər yüksək səviyyədə olduğunu bir daha sübut edir.

Baxmayaraq ki, Azərbaycanda külli miqdarda mis mədənləri olmuşdur, bütün dünyada olduğu kimi burada da qədim dövrlərə aid misdən düzəldilmiş əmək alətlərinə, silahlara və məişət əşyalarına çox nadir hallarda rast gəlinir.

Mis başqa metallara nisbətən daha zərif və yumşaq olduğundan ondan düzəldilən əşyalar tez sınıb əzilərdi. Elə buna görə də hələ çox qədimlərdən insanlar mislə qalayı qarışdırıb onun birləşməsindən yeni bərk metal əldə edərək öz işlərində istifadə edirdilər. Bu yeni alınmış metal tunc idi. Elə buna görə də insanların tunc alətlərdən istifadə etdikləri dövr, tunc dövrü adlanır.

Azərbaycan ərazisində aparılan qazıntılar zamanı tapılmış maddi - mədəniyyət nümunələri göstərir ki, əcdadlarımız hələ eramızdan əvvəl II minillikdə tuncdan zərif formalı qablar, xəncərlər, baltalar, kəmərlər və s. zینət əşyaları düzəldib, öz həyat və məişətlərində istifadə edirlərmiş.

Bəşəriyyət tarixində “tunc dövrü” adlanan bu dövr Azərbaycanda 4 min il bundan əvvəl olduğuna baxmayaraq çox zəngin maddi mədəniyyət nümunələri ilə bəşər mədəniyyətini zənginləşdirmişdir. Məhz buna görə də məşhur rus alimi, akademik İ.İ.Meşşaninov Azərbaycanın ərazisini zəngin və təbii muzey adlandırmışdır.

Bu dövrdə tuncdan düzəldilmiş məmulatlar öz dəqiq işlənməsi və bəzən çox orijinal formalarda olmalarına baxmayaraq, əsasən bəzəksiz olurdu. Düzdür, nadir hallarda da olsa bu dövrə aid əşyaların üzərində biz müxtəlif həndəsi xətlərə, bəzən günəşi, ulduzları, ayı, hətta heyvan təsvirlərini andıran təsvirlərə də rast gəlirik. Lakin bunlar sırf bəzək rolu deyil, daha çox simvolik (rəmzi) xarakter daşıyır.

Metal çox çətin şəraitdə və az miqdarda istehsal edildiyindən ondan çox nadir hallarda adi məişət məmulatları düzəldərdilər. Qədimlərdə metalı əsas etibarlı ilə dini xarakter daşıyan bədii sənət əsərlərinin düzəldilməsində istifadə edərdilər.

Tarixi mənbələr göstərir ki, o dövrlərdə Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqlar təkcə tunc yox, başqa metallarla da yaxından tanış idilər. Onlar yaratdıqları sənət nümunələrində qızıl, gümüş, mis və s. metallardan məharətlə istifadə edirdilər.

Azərbaycan metalışləmə sənətinin inkişafının sonrakı dövrlərində artıq çox zəngin bəzək elementlərindən və ornamentlərdən istifadə olunmuşdur.

Müxtəlif dövrlərdə düzəldilmiş bədii metalışləmə sənəti nümunələrimiz o qədər bədii kamilliyə və zəngin ornamentlərə malikdir ki, insan heyran qalmaya bilmir. Bu sənət nümunələri vasitəsilə həmçinin o dövrdəki əcdadlarımızın adət - ənənələri, dini görüşləri, geyimləri və s. yaxından tanış ola bilirik.

Qədim mədəniyyətə malik olan Azərbaycanımızın xalq sənəti ustaları və o cümlədən də bədii metalışləmə ustalarımız bu gün də öz milli sənət ənənələrini yorulmadan öyrənir, bu ənənələri müasir həyatımızın tələblərinə uyğunlaşdıraraq gözəl bədii əsərlərlə dünya mədəniyyəti xəzinəsinə öz töhvələrini verirlər.

Keçmiş sovetlər ittifaqının tərkibində olduğumuz illər ərzində xalq sənətimizin bir sıra növləri, o cümlədən də bədii metalışləmənin silahsızlıq, gümüşbəndlik və s. kimi tarixi kökləri olan sahələri müəyyən qadağalara məruz qalaraq tənəzzülə uğramış, bir sıra sahələrin inkişafı isə zəifləmişdir. Şükürlər olsun ki, müstəqillik əldə etdiyimiz bu qısa müddət ərzində həmin sahələr öz tarixi şöhrətini özünə qaytarmağa müvəffəq olmuşdur. Bu sahədə bədii metalışləmə ustalarımız yorulmadan çalışırlar.

Müstəqillik əldə etdiyimiz dövrdən bəri bu sahə üzrə çalışan xalq ustalarımızın dəfələrlə respublika və beynəlxalq sərgilərdə, sərgi - yarmarkalarda, müsabiqə sərgilərində ölkəmizi layiqincə təmsil edərək qazandıqları uğurlar hamımızın ürəyincədir. Çox sevindirici haldır ki, belə sənətkarlardan bir neçəsi də yaşadığımız Gəncə şəhərində fəaliyyət göstərərək xalq sənətimizin bu növünün tarixi şöhrətini özünə qaytarmaq üçün var qüvvələrini sərf edirlər.

Onun nəticəsidir ki, artıq Gəncə sənətkarlarından iki nəfəri; Gəncə Dövlət Universitetinin təsviri incəsənət kafedrasının professoru, Şaiq Məmmədov və bədii metalışləmə üzrə digər sənətkarımız Mübariz Əkbərov dövlətimizin diqqət və qayğısından kənarda qalmayaraq Azərbaycan respublikasının prezidenti, cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə xalq sənətimizin bu sahəsinin inkişafındakı xidmətlərinə görə “Əməkdar rəssam” fəxri adlarına layiq görülmüşlər.

Adlarını qeyd etdiyimiz əməkdar rəssamlarımızdan başqa şəhərimizdə bədii metalışləmə sahəsində müvəffəqiyyətlə çalışan zərbətmə ustası Qurban Qurbanovun, misgər Məhəmməd Sultan oğlunun, gümüşbəndlər Sakit Quliyevin, Vaqif Məmmədovun, zərgər Ceyhun Heydərovun, Vüqar Qurbanovun və s. fəaliyyətləri sahəsində metalışləmə sənətimiz müvəffəqiyyətlə inkişaf edir.

Yaradılan hər bir sənət əsəri milli olmaqla yanaşı öz bədii dəyərinə görə bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə daxil olmalıdır ki, digər xalqlar da ondan bəhrələnsinlər və tarix boyu hansı xalqa məxsus olduğunu nümayiş etdirə bilsin. Əks təqdirdə həmin sənət əsərinin dəyərindən danışmağa dəyməz.

Yuxarıda qeyd edilən məsələlər baxımından araşdırmalar göstərir ki, xalq sənətimizin bədii metalışləmə növü öz bədii dəyəri və bəşər mədəniyyəti xəzinəsinə inteqrasiyası baxımından həmişə xalqımızın iftixar mənbəyi olmuşdur. Bunları deməyə əsas verən məqamlardan biri də hazırda dünyanın bir çox məşhur muzeylərində bu sənət növünə aid incilərin qorunub saxlanması və nümayiş etdirilməsidir.

Azərbaycan bədii metalışləmə sənəti o qədər zəngin və rəngarəng növlərə malikdir ki, onların hər bir növü ayrı - ayrılıqda bir sənət kimi formalaşmış, tarixin dərinliklərindən bu günümüzdə qədər öz tarixi və bədii dəyərini qoruyub saxlamışdır. Bu gün də aparılan qazıntılar zamanı yeni-yeni, bir-birindən qiymətli sənət incilərimiz tapılıb aşkar edilir.

Xalq sənətimiz yarandığı gündən bu vaxta qədər bütün formasiya və quruluşlarda, tarixi şərait dəyişikliklərində öz milli xüsusiyyətlərini, saflığını qoruyub saxlayaraq inkişafdan qalmamışdır. Düzdür müəyyən tarixi dövrlərdə bəzi sahələr qadağalarla qarşılaşsa da xalqın qan yaddaşından silinməmiş və şərait yaranan kimi yenidən öz tarixi şöhrətini bərpa etmişdir.

Azərbaycan bədii metalışləmə sənəti də xalq sənətimizin ayrılmaz bir sahəsi kimi xalq sənətkarlarımızın əvəzsiz xidmətləri sayəsində daim öz milli xüsusiyyətlərini saxlayaraq inkişafdan qalmamışdır. Xalq sənətimizin bəzi sahələri kimi bədii metalışləmə sənətimizin də bir çox növləri inkişaf tarixinin müəyyən dövrlərində təqiblərə, qadağalara məruz qalsa da yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi tarixi şərait düşən kimi həmin dövrdə yaranan boşluğu doldurmağa müvəffəq olmuşdur.

Belə qadağalar dövründən biri də sovetlər ittifaqının tərkibində olduğumuz vaxtlara təsadüf edir. Belə ki, imperiyanın tərkibində olduğumuz dövrdə bədii metalışləmə sənətimizin bir sıra növləri, o cümlədən də silahsızlıq sənətimiz demək olar ki, tamamilə qadağan edilmişdir. Çox şükürlər olsun, artıq elə bir tarixi şərait yarandı ki, bədii metalışləmə kimi qədim tarixə malik xalq sənətimizin bütün sahələri və o cümlədən də silahsızlıq sənətimiz yenidən öz çiçəklənmə dövrünü yaşayır.

Bu gün dövlətimizin xalq sənətinə qayğısı göz önündədir. Respublikamızda və beynəlxalq aləmdə bu sahəyə aid təşkil olunan müsabiqə sərgiləri, sərgi - yarmarkalar, xalq sənəti günləri və s. kimi mühüm təbliğat vasitəsi olan tədbirlərin müntəzəm olaraq keçirilməsi bir daha bunun bariz nümunəsidir. Bu gün də sənətkarlarımızın yaratdıqları hər bir sənət əsərində xalqımızın maddi - mənəvi aləmi, dünyagörüşü, estetik zövqü, adət və ənənələri öz əksini tapır.

Bütün dövrlərdə, hər cür maneələrə baxmayaraq bədii metalışləmə sənətkarlarımız bu sənətin ucalığını qoruyub saxlaya bilmişlər. Dünya mədəniyyəti xəzinəsinə töhvə etdikləri

incilər həmişə xalqımıza başucalıqı gətirmiş, onun müdrikliyini, estetik mədəniyyətini, adət və ənənələrini, dini dünyagörüşünü dünya xalqlarına çatdırmışdır.

Tarix boyu Azərbaycan xalqı təsərrüfat və məişət ehtiyaclarını ödəmək üçün müxtəlif əmək alətləri, məişət avadanlıqları, mədəni - məişət və bir çox başqa qiymətli sənət nümunələri yaratmışdır. Xalq bu əşyaların təkcə keyfiyyətini artırmaqla kifayətlənməmiş, onları öz estetik zövqünə münasib tərzdə düzəltmiş və onlara bədii rəvnəq verməyə də çalışmışdır.

Azərbaycan ərazisindəki neolit, eneolit və tunc dövrlərinə aid arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan əşyaların üzərindəki rəsm edilmiş nəfis şəkil və naxışlar yuxarıda deyilənləri bir daha təsdiq edir.

Xalqımız əsrlər boyu bu sahədə fəaliyyət göstərmiş və bu günədək müxtəlif sənət növləri ilə yanaşı bədii metalışləmə sənətini də davam etdirməklə bizi öz xarici görünüşü və gözəlliyi ilə heyran edən bədii sənət nümunələri yaratmışdır.

Azərbaycan sənətkarlığının tarixini bir sıra mənbələr əsasında təsdiq etmək mümkündür ki, bunlardan biri maddi - mədəniyyət abidələri, digəri də yazılı mənbələrdir.

Sənətkarlığın etnoqrafik cəhətdən təsdiq edilib öyrənilməsi cəmiyyətin iqtisadi həyatı və xalqın məişəti haqqında aydın və geniş təsəvvür yaradır.

Xalqımızın sənətkarlıq nümunələri Bakının və respublikamızın digər şəhər və rayonlarının bir sıra muzeylərində toplanmış, bir çox xarici ölkə muzeylərinin bəzəyinə çevrilmişdir.

Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı (eneolit, tunc, dəmir dövrü və orta əsrlər) aşkara çıxarılan külli miqdarda maddi mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi nəticəsində aydın olur ki, hələ eramızdan əvvəl IV minilliyin sonu, III minilliyin əvvəllərindən etibarən Azərbaycanda metaldan istifadə etməyə başlamışlar.

Ədəbiyyat

1. «Азербайджанские медные изделия», Баку, 1979.
2. “Azərbaycan incəsənəti” (uşaqlar üçün ensklopedik məlumat kitabı), I cild, Bakı, 2010, 81 s.
3. “Azərbaycan incəsənəti” (uşaqlar üçün ensklopedik məlumat kitabı), II-III cild, Bakı, 2011, 144 səhifə.
4. H.Quliyev, N.Tağızadə. “Metal və xalq sənətkarlığı”, Bakı, 1968, 124 səhifə.
5. Kərimov K.C., Əfəndiyev R.S., Rzayev N.İ., Həbibov N.D. “Azərbaycan incəsənəti”, Bakı, 1992, 340 səhifə.
6. M.Tərlov, R.Əfəndiyev. “Azərbaycan xalq sənəti”, Bakı, 1960, 124 səhifə.
7. Rasim Əfəndiyev. “Azərbaycanın bədii sənətkarlığı” (metal məmulatları və zərgərlik), Bakı, 1966, 64 səhifə.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ МЕТАЛЛООБРАБОТКА КАК ВИД НАШЕГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

Маммадов Шаиг Муртузали оглы

Резюме

В статье даются краткие сведения об азербайджанском народном искусстве и рассказывается о его широко развитом виде художественной обработки металла. Объяснены проблемы, с которыми сталкивалась художественная обработка металлов в разные периоды и достижения, достигнутые за время нашей современной независимости. В статье излагается о наших художниках, работающих в этой области и заботе нашего государства о художественной обработке металла.

ARTISTIC METAL WORK AS A TYPE OF OUR FOLK ART***Mammadov Shaik Murtuzali******Summary***

The article provides brief information about Azerbaijani folk art and talks about its widely developed type of artistic metalwork. The problems faced by artistic metalworking in different periods of history and the achievements achieved during our modern independence are explained. It talks about our artists working in this field and our state's concern for artistic metalworking.

Rəyçi: prof.M.M.Məmmədov***Təsviri incəsənət kafedrasının 30 oktyabr 2024-cü il tarixli iclasının 2 sayılı protokolu.******Daxil olma tarixi 24 yanvar 2025-ci il***